

Ведад СПАХИЋ*

ИДЕНТИТЕТ И ДРУГОСТ У СИЈАРИЋЕВОМ РОМАНУ *КОНАК*

Зрелу фазу доминације новог историјског романа у босанскохерцеговачкој прози, крајем 60-их и почетком 70-их година прошлог стољећа, обиљежила су дјела попут *Ујурсуза* Неџада Ибришимовића и *Конака* Тамила Сијарића, које карактеризира увођење интрадијегетичких приповједача ванстандардних идентитета. Склон лирском изричају, Сијарић не иде, као Ибришимовић, за непосредним метонимијским усијецањем у *џрасх* једног повијесног времена, већ посредно, метафоричком индукцијом, гради повијесне контуре романескног хронотопа, упошљавајући свог главног јунака евнуха Алију, који је *ни мач ни корице*, на више инстанци, између осталог и као метафору стања двовлашћа у Србији првих година након устанака, али и метафору посвемашње амбивалентности, медијалности и транзитивности структуре романа унутар које све функционира по начелу *и – и / ни – ни*, у лавирању између апсолутизације и релативизације опрека епско – лирско, мушко – женско, турско – српско, партиципација – искљученост, власт – ропство, итд. Специфичност евнухова *јендер* статуса потхрањивала је Сијарићеву наваду ка интернализацији епске догађајности до те мјере да су ионако порозне жанровске границе новог историјског романа сасма побрисане те смо добили дјело којем, значењски и тематски гледано, најбоље пристаје одредница роман о идентитету.

Тема идентитета у роману *Конак* наметнула се заправо у контексту оних теоријских аквизиција којима су подривене есенцијалистичке предоцбе о особностима као стабилним ентитетима што неоскврнути одолијевају проходу кроз сустав разлика животног свијета, а прихваћена идеја о идентитету као склопу положаја које субјекти заузимају у процесу непрекидног премјештања и међусобног поткопавања по сполној, расној,

* Ведад Спахић, књижевни критичар

етничкој, класној, културалној и другим припадностима, при чему свака од њих, сама или уз потпору других, с времена на вријеме преузме доминанту улогу дефинирајући предоцбу субјекта о себи и другоме. Тако схваћен идентитет је привремен, вазда смјештен у раскорак између унутрашњег и вањског, између концепта и животног свијета.

Сви одреда, јунаци *Конака* на извјестан начин су таоци, чиме је привременост њихова положаја не само унапријед одређена већ до крајности потенцирана. У таквом стању, заједничка стратегија њихове менталне самоодбране заснива се на покушају тобож чврстог идентитарног аутодефинирања и грађења једнако утјешне концептуалне слике другог, како би што безболније трпјели агонију у коју су доведени стјецајем повијесно-политичких околности. У додиру са стварношћу, ма какве тактичке потезе протагонисти романа повлачили, идентитарне конструкције се урушавају, проклизавају и ремодулирају управо на начин да нека од концептуално искључених или занијеканих саставница идентитета преузме примат благодарећи у највећој мјери другом који од конституираног постаје конституирајући, од осмишљеног осмишљавајући фактор нове конфигурације особног ја. По сриједи је у ствари јединствени оквир за појединачне драме идентитета које се перцепцијски сравањавају у привидно неутралном међупростору централне свијести романа, у оптици хадума Алије, чији вербално високопостављен, тобож интелектуално супериоран и вјерско-моралистички идеализиран вриједносни сустав, додатно трауматизира свако откриће ванконцептуалне другости. Његово приањање уз источњачки детерминизам и фатализам представља комфорну основу за натурализацију реторички дизајнираног идентитарног конструкта. Алија користи сваку прилику да се заклони из Божије воље рефренички понављајући исказе типа: „Све што сам учинио, по божјој сам наредби учинио ... Нек је тако како бог хоће ... нек је воља божја и нека је наше да му вољу слушамо,.. Од саставница свога идентитета на којима у аутодефинирању инсистира, а то су: доб, завичај, професија, спол и интелектуални статус, концептуална предност припада посљедњим двјема. Но, управо су оне најјаче захваћене ерозивним процесима и показују се најмање стабилним, будући да представљају крајности непосредно изложене вртлозима животног свијета: на једној, евнух фикционализира своју дјелатну инфериорност („Није моје да свијету додајем оно што он нема кад не могу ни себи да додам што немам – па сам евнух”), а на другој, као компензацију, умишља интелектуалну надмоћ. Он би, наиме, да поистовијети сполно и родно и тако овјеродостоји свој дефанзивни бацктроунд, којим ће превредновати трауму своје социјалне искључености, али и обезбиједити колико-толико лагодну дистанцу од хировитих животних заплета и релаксацију у суплементираном свијету литературе и угодних разго-

вора са Шер-Аном, својим омиљеним писцем и идеалним адресатом, који, бахтиновски казано, постаје интернализирана другост, добија улогу насловљеника (трећег у дијалогу), или својеврсне утопијске супституције за изостанак разумијевања и блискости у комуникацији са збиљским сабесједницима окованим у стеротипе које им придаје окружење (понајвише сам Алија), или то чине сами себи. („Са другим, чини ми се, и не умијем да разговарам... Кад сам с њима, нијесам ни с ким – јер вријеме које проведем с њима није вријеме, него једна празнина у времену...”, признаје он.)

На плану сполности, хадумов изолационизам, одређен физичком чињеницом фалусне хендикепираности, беспријекорно функционира. Ускраћен за еротску чулност, сензације сексуалног чина он своди на властиту мјеру метафорички их преводећи у друге познате му регистре и вокабуларе: гастронумски, технички, вјерско-дидактички, поетски, аграрни чак... уза све не пропуштајући прилику да нарцисоидно поентира своју наводну суперпозицију у односу на сполно функционално окружење:

„...ја тај ћитаб не умијем да читам, ја јој ту хоџа не умијем бити, јер ја сам, Шер-Ане, један хадум. Па ми то дође као друга вјера, у којој не знам како се моли ... Кад јој свучем јелек и кошуљу, њено тијело ће се бијељети као пилав – који ћу, као да сам ашчија, понудити моме господару ... Тек није моје да се питам о томе, моје је толико ... да је свучем. Оно друго нек дође само од себе: оно је друго као сахат: треба га навити па да откуца... Дај им, боже, весело куцање. ... За остало нек се мој господар потруди сам; труди се тако као да хоће да узјаше коња, а седло високо. Овдје му, Шер-Ане, нема бињекташа, овдје мора све својом ногом; све своје године мора да подигне, а оне, Шер-Ане, вуку доље. Па велим себи: нек је хвала богу што сам евнух. Могу пасти са моје столице, али не могу са оваквог седла; нек је хвала богу што сам хадум... И нијесу више ропкиња и господар, него путници који путују ... До које ли ће воде и траве, до које, Шер-Ане, мјесечине? ... Један душек загријан голим тијелима. И тај душек не личи на душек, него на гумно на којем је овршено жито” (стр. 55, 57, 58, 203).

За разлику од сполности, ствари друкчије стоје са Алијином родном идентификацијом која у пракси варира попримајући непредвиђене видове овисно о положајима које заузима у сразу међу различитим дискурсима и идентитетима. Акција и партиципација у животном свијету изневјерава његово фиксно самоодређење на еквидистанци међу родним поло-

вима: „...ја нијесам ни горе ни доље, ја сам по средини – јер ја сам, Шер-Ане, један хадум, па сам и у томе по средини – ни ка мушком ни ка женском роду, ни ка овој ни ка оној свијећи, моја свијећа је усамљена,.. У разговору са Лемеш-агином ханумом, једином женом у харему, којој није службено надређен, он доживљава релаксирајућу феминину инклинацију:

„И не знам откуд, и не знам зашто – али ја сам се тога тренутка док сам гледао Еме-хануму, осјећао више женско него мушко, а никад ме таква осјећања – ни да сам мушко ни да сам женско, нијесу дотада спопадала; јер ја сам био ни једно ни друго, него сам био између то обоје – у некаквој празнини, Шер-Ане, кроз коју сам ишао празан, ја – евнух. И видио сам да мој глас није онај мој прави; глас ми је сада постајао као у хануме и ја сам са њом зборио као што збори жена са женом, и зборио сам однекуд више женски него што збори и сама ханума, и то ми је годило”.

Разлози који хадумов пројекат неутралности чине утопијским у основи су практичне, понекад прозаичне нарави. По сполним предиспозицијама, наиме, он је идеалан медијатор у рјешавању мушко-женских заплетата, дапаче, фалусна ускраћеност у таквим се ситуацијама указује као извор моћи коју други не посједују и капитал чија употребна вриједност има високу цијену. У почетку, опсједнут властитим идентитарним умишљајима, Алија гради мит о себи као оличењу празнине и непосједовања: „Нити сам када шта имао – нити изгубио; онај ко нема – нема шта да изгуби”, да би уплитањем у игру страсти и уцјена, у којој је његова улога све, само не споредна, увидио да „нема човјека који ништа нема ... свакад понешто има да да, па је овај свијет и давање и узимање,.. Латентни агонални идентитет пробуђен је вртлозима збивања и он му се, не без сладострасти, препушта:

„...преда мном се разастрла као пред братом или пред сестром јер ја могу бити обоје – ја сам евнух. И душа је моја на обје стране – и гдје је мушко и гдје је женско, и по средини између то двоје. И има, Шер-Ане, у том добра, јер ја сам шав међу људима, јер ја сам међу њима једна ћуприја. И де, душо, стани на мене, пређи куд хоћеш, хоћеш Лемеш-аги – велим, а глас не истурам; умијем ја да говорим у себи кад купујем, а не продајем... А имаћу – само чекам тренутак – и да купим и да продам”.

Посљедице „купопродаје” најизразитије су на плану родне идентификације која несмиљено варира у пуном капацитету сполних крајности –

од женског у споменутом примјеру, преко изразито маскулиног наступа у вербалном супротстављању управитељу мучилишта Кулашу, када Алија сам себи не вјерује откуд му толика мушка снага и храброст, до неких хермафродитских стања мотивираних компликацијама које његов *и – и / ни – ни* однос према догађајима нужно узоркује:

„Чини ми се да више нијесам оно што сам био, сем то да сам и сада евнух – а друго је све у мени друкчије. Има у мени, Шер-Ане, нешто што има она ропкиња и нешто што има онај Кулаш, и више не знам ко сам и шта сам, сем толико да сам стар и да слабирем све брже”.

Паралелно са родним, Алијин идентитарни конструкт калира и на духовно-интелектуалном плану. Доживљавајући са својих концептуалних узивисина свијет као прочитану књигу, сваки пут када се други непланирано упише у њу рукописом свога искљученог алтеритета, хадум је приморан или признати пораз („Видим, Шер-Ане, да сам гријешо што их нијесам боље упознао ... па се питам је ли то преда мном ропкиња мога господара или је то крштави ђаво због којег треба да поменем бога”), или се самообмањивачки „скрити” у своју све трошнију аутсајдерску бајку („...у себи мислим: не можеш ми ништа наудити, ти, жено, јер ја сам сада само моја мисао о правди и о људима, о евнусима и о женама, о одајама и о постељама, и неухватљив сам, и недодирљив сам, и невидљив сам – као што сам био невидљив кад сте се забављали пред мојим очима – јер ја сам за вас само један хадум, што и јесам”). Посриједи је заправо вид од првог Сијарићевог романа *Бихорци* присутне имплицитне критике јаловог интелектуализма, насупрот којему стоје позитивни принципи природности, чулности, активизма и укључености у животни свијет, који се код главног јунака *Конака* и манифестују као идентитарна одсутност којој се нехотице жуди и уз коју се нагонски приања. Повијест Алијине социјалне делимитације је повијест трауме која се ослобађа пројекцијом потиснуте жудње за стањем у коме му његова (без)сполност још није предодређивала мјесто у друштвеној хијерахији патријархалне заједнице – за дјетињством и завичајем као предсимболичком оазом, у којој је „једна вода, једна гора,.. Исто значење има и дирљива сцена Алијина разочарења када је Лемеш-ага продао његову свечану одору. Порицањем властите максиме да „свак остаје оно што је па ма какве хаљине носио”, ставом да му се више не мили – када је остао без руха – вратити у кадилук Аково и тамо умријети, он у ствари проговара гласом дискриминиране саставнице свога идентитета која је жртвована владајућем суставу предодоби о нормалности.

Управо унутар тога сустава, слику о себи и свијету изградили су ликови попут Лемеш-аге и Кулаша. Околности и збивања иду у смјеру којим хомогени конструкти њиховог особног *ја* бивају поткопавани, супротно случају евнуха Алије, силницама метафизичког поријекла. „Људи чина и историјске праксе”, како их назива Радован Вучковић, један на силазној, други на узлазној путањи животне и повијесне спирале, сусреће се на заједничкој тачки идентитарног слома развлаштени неуоквиривим другим – женама, чији поступци остављају толико дубок траг разлике у њиховом петрифицираном поретку стереотипа и животних улога да практично блокирају рекуперацијско преслагивање које у поремећајима мањег интензитета субјекту јамчи стабилизацију слике свијета. Осупнути Лемеш-ага, покушавајући да припитоми другог у неконтролираној игри разлика, очајнички тражи рјешење на, за њега, посљедњој адреси – у књигама. Ријечи које при том изговара заправо су литераризирани теоријски диксурс о идентитету као промјењивој конфигурацији увјетованој занијеканом овисношћу, потиснутом другошћу, прикривеним зазором...:

„Шта има – питао ме – у тим твојим књигама, хадуме? Јесу ли тамо описани људи? Је ли тамо описано нешто велико? ... нешто тако као што је она жена причала о себи и о оном човјеку, а она друга жена се дигла на ноге и скочила кроз прозор; тако нешто, нешто на ту руку – имаш ли? Да је силно; да је силно толико да нас дигне на ноге. Ништа ти немаш у твојим књигама. Мртва боја на мртвој хартији ... И ти, хадуме, наднесен одозго. Може бити да је такав сав живот” (стр. 207, 208).

Vedad SPANIĆ

THE IDENTITY AND THE OTHERNESS IN SIJARIĆ`S NOVEL KONAK

Summary

Sijarić`s novel *Konak* as an benevolent sample of successful neohistoric novel is marked with internalization of epic discours, creating a historical chronotop with indirect metaphorical induction and permanently questioning conceptions of identity. The identity drama determines all its actors as it is the central theme of this novel, being specifically pronounced in main character of *evnuh* Alija. A social exclusion of this character as well as his attempts to identify himself are presented as a cause and consequent to dissidence of sexual and gender identity. His self-defined blankness results with impossibility to create relations with other otherness and with confusion in a front of his each time destroyed standpoints. His interior pre-symbolic phase in trauma of marked subject is projecting as a lust for childhood and domicile. The novel of Ćamil Sijarić is a novel about identity as a modifying and temporary category always placed in between of inside and outside.